

ΜΑΡΚΟΥ Α. ΣΙΩΤΟΥ

Όμοτίμου Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

Η ΝΗΣΟΣ ΠΑΤΜΟΣ ΚΑΙ Ο ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΧΑΡΑΚΤΗΡ ΤΟΥ ΑΙΓΑΙΟΥ

Ὁ ἐλληνικὸς χαρακτήρ τοῦ Αἰγαίου προσδιορίζεται ἀνέκαθεν ἀπὸ τὸν πολιτισμὸν τῶν κατοίκων τῶν νήσων καὶ τῶν παρακτίων πόλεων αὐτοῦ. Ὁ ἐλληνικὸς πολιτισμὸς τῶν νήσων καὶ τῶν πόλεων τούτων παρουσιάζεται ἤδη ἀπὸ τῶν προϊστορικῶν χρόνων ἔντονος καὶ συνεχῆς. Περὶ τούτου μαρτυροῦν σαφῶς καὶ πειστικῶς αἱ ὑπάρχουσαι σχετικαὶ ἱστορικαὶ πληροφορίαι καὶ τὰ ἀφθονώτατα εὐρήματα τῆς ἀρχαιολογικῆς σκαπάνης. Ἡ ἀκτινοβολία δὲ τοῦ παναρχαίου αὐτοῦ πολιτισμοῦ ἔφθανεν ἀκόμη καὶ εἰς πολλὰς πόλεις τῆς ἐνδοχώρας Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως.

Λίκνον τοῦ πολιτισμοῦ τούτου ἐπιτρέπεται κατὰ τινα τρόπον νὰ θεωρηθῇ ἡ «Κυκλαδικὴ Πολυνησία», ἡ ὁποία παρουσιάζει ἱκανὰ δείγματα αὐτοῦ ἤδη ἀπὸ τῶν προϊστορικῶν χρόνων, πολὺ δὲ περισσότερα κατὰ τὴν «μεσοκυκλαδικήν» περίοδον (2000-1500 π.Χ.), ἀφθονώτερα δὲ κατὰ τὴν «ὑστεροκυκλαδικήν» (1500-1100 π.Χ.). Τούτων ἡ φυσιογνωμικὴ ἰδιοτυπία διατηρεῖται καὶ κατὰ τοὺς μετέπειτα κλασσικούς, ἐλληνιστικούς, ρωμαϊκούς, βυζαντινοὺς καὶ μεταβυζαντινοὺς χρόνους, παρὰ τὰς ἐπ' αὐτῶν συνεχεῖς ἑξῶθεν ἐπιδράσεις.

Ἀξία ἰδιαιτέρας ὑπογραμμίσεως εἶναι ἡ σαφὴς ἔκφρασις τὸ πρῶτον τῆς ἐλληνικῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως τῶν κατοίκων τῆς «κυκλαδικῆς πολυνησίας» διὰ τοῦ Τηνίου τριηράρχου Παναιτίου Σωσιμέneos, τὸ ἔτος 480 π.Χ., διὰ τῆς ἡρώϊκῆς ἐκείνης αὐτομολίας τοῦ ἐκ τοῦ κλοιοῦ τοῦ περσικοῦ στόλου πρὸς τοὺς Ἀθηναίους, χάρις εἰς τὰς πρὸς αὐτοὺς πληροφορίας τοῦ ὁποίου, κατέστη δυνατὴ ἡ κατὰ τὴν ναυμαχίαν τῆς Σαλαμῖνος ὁλοσχερῆς καταστροφὴ τοῦ περσικοῦ στόλου.

“Απαντα τὰ δεδομένα τοῦ αἰγαιοπελαγίτικοῦ πολιτισμοῦ, ἀρχαιολογικά, ἱστορικά, καλλιτεχνικά, θρησκευτικά καὶ γλωσσικά, ἐκφράζουν κατὰ τὸν πλέον ἀδιάψευστον τρόπον τὸν πάγιον ἑλληνικὸν χαρακτήρα τοῦ Αἰγαίου, παρὰ τὸ γεγονὸς τῆς μὴ εἰσέτι ἐπαρκοῦς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης καὶ ἀξιοποιήσεώς των.

Ἐν ἐκ τῶν ἐξόχως μεγάλων ἑλληνικῶν ἐκπολιτιστικῶν θεμάτων τοῦ Αἰγαίου συνδέεται ἀμεσώτατα πρὸς τὴν εἰς Πάτμον ἐν ἐξορίᾳ διαμονὴν τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου, καθόσον πᾶν ὅ,τι ἑλληνικὸν ὑπάρχει εἰς τὸ βιβλίον τῆς Ἀποκαλύψεως καὶ εἰς τὸ Εὐαγγέλιον αὐτοῦ, ὀφείλεται εἰς τὴν ἐν Πάτμῳ τριετῇ ἐκείνην διαμονὴν του. Πράγματι δέ, παρὰ τὸν σαφῶς ἔντονον ἀποκαλυπτικὸν καὶ θεολογικὸν χαρακτήρα τῶν συγγραφῶν τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου, αὗται ἀποπνέουν τὴν ἑλληνικὴν αὐραν τοῦ Αἰγαίου.

1. Η ΔΙΑ ΤΟΥ ΕΥΑΓΓΕΛΙΣΤΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ ΠΡΟΒΟΛΗ ΤΗΣ ΠΑΤΜΟΥ

Ἡ μικρὰ καὶ ἄγονος νῆσος Πάτμος παρουσιάζει μεγάλην ἱστορικὴν ἰδιαιτερότητα ἔναντι ὅλων τῶν ἄλλων νήσων τοῦ Αἰγαίου καὶ τῶν νήσων ὅλου τοῦ κόσμου. Χάρις εἰς τὴν ἰδιαιτερότητα αὐτὴν ἡ Πάτμος ἔχει καταστῆ παντοῦ γνωστὴ ὡς νῆσος ἑλληνικὴ, ἥδη ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 1ου μ.Χ. αἰῶνος¹. Συνθέτουν δὲ τὴν ἰδιαιτερότητα ταύτην ἡ εἰς Πάτμον ἐξορία τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου ὑπὸ τοῦ Ρωμαίου αὐτοκράτορος Δομιτιανοῦ (81-96 μ.Χ.) καὶ ἡ ἐκεῖ ὄρασις καὶ καταγραφὴ τοῦ περιεχομένου τῆς ἑκτοτε γνωστῆς εἰς ὅλον τὸν κόσμον φερωνύμου «Ἀποκαλύψεως τοῦ Ἰωάννου».

Τὸ περιεχόμενον τοῦ βιβλίου τούτου τῆς Ἀποκαλύψεως εἶναι ἀκριβῶς ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον συνετέλεσεν ἀποφασιστικῶς εἰς τὴν παγκόσμιον προβολὴν τῆς Πάτμου ὡς ἑλληνικῆς νήσου. Καὶ τοῦτο διότι αὕτη ἀναφέρεται ἀφ’ ἐνὸς εἰς τὸ δράμα τοῦ διὰ μέσου τῶν αἰώνων ἐξοντωτικοῦ ἀγῶνος τῶν δυνάμεων τοῦ κακοῦ κατὰ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους καὶ τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ, ἀφ’ ἑτέρου δὲ εἰς τὸν τελικὸν θρίαμβον τῆς Ἐκκλησίας. Διὰ τοῦ ὁράματος ἐκείνου τῆς Ἀποκαλύψεως ἡ Πάτμος ἀπέβη ὁ μοναδικὸς ἐξώστης τῆς γῆς πρὸς τὸν οὐρανόν, ἀπὸ τὸν ὁποῖον ὁ Εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης ὡς ὁ κατ’ ἐξοχὴν εὐαίσθητος δέκτης συνέλαβε τὰ ἐκεῖθεν καταφθάνοντα μηνύματα τῶν ὧν πρόκειται νὰ συμβοῦν εἰς ὅλον τὸν κόσμον, τὰ ὁποῖα καὶ

ἀπετύπωσε πανοραματικῶς εἰς τὴν πολυδιάστατον καὶ πολύχρωμον ὁθόνην τῆς ψυχῆς του.

Τὸ περιεχόμενον τῆς Ἀποκαλύψεως ἐκείνης ἦτο τότε διὰ τὸν Εὐαγγελιστὴν Ἰωάννην ἡ ἀπ' εὐθείας ἀπάντησις τοῦ Θεοῦ εἰς τὰ ἀγωνιώδη προσωπικὰ ἐρωτήματά του περὶ τοῦ μέλλοντος τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ καὶ περὶ τοῦ χρόνου τῆς δι' αὐτῆς σωτηρίας τοῦ κόσμου. Τὰ ἐρωτήματα ταῦτα κατέτρυχον τὴν ψυχὴν τοῦ Ἰωάννου, διὸ καὶ τὰ εἶχεν ἀπευθύνει πρὸς τὸν διδάσκαλον καὶ ἀρχηγὸν τῆς πίστεώς του, τὸν Ἰησοῦ Χριστόν, διὰ τῆς πλέον ἐνθέρμου προσευχῆς του, κατὰ τὴν κρισιμωτέραν στιγμὴν τῆς ἱεραποστολικῆς δράσεώς του (Ἀποκ. 1, 9-10).

2. Η ΔΙΑ ΜΕΣΟΥ ΤΩΝ ΑΙΩΝΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΟΤΗΣ ΤΗΣ ΠΑΤΜΟΥ

Ἡ γεωγραφικὴ θέσις τῆς Πάτμου εἰς τὸ μέσον τοῦ ἀνατολικοῦ Αἰγαίου² διεσφάλιζε πάντοτε τὴν ἑλληνικότητά της, τὴν ὁποίαν προϋποθέτουν καὶ ὅσοι ἔγραψαν περὶ αὐτῆς, ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι σήμερον, ὡς καὶ οἱ ποιηταὶ οἱ ὅποιοι τὴν ἐξύμνησαν, μεταξὺ τῶν ὁποίων συγκαταλέγεται καὶ ὁ μέγας Γερμανὸς φιλέλλην Φρειδερίκος Χαΐδερλιν³. Ἡ Πάτμος γεωγραφικῶς ἀνήκει εἰς τὸ σύμπλεγμα τῶν νοτίων Σποράδων τῆς Δωδεκανήσου. Ἡ θέσις της εὐρίσκεται νοτίως τῆς Σάμου καὶ τῆς Ἰκαρίας, βορειοανατολικῶς τῆς Λέρου καὶ τῆς Καλύμνου, ἀνατολικῶς δὲ τῆς Μυκόνου, τῆς Δήλου καὶ τῆς Νάξου. Ἀπὸ τοῦ Πειραιῶς ἀπέχει 162 μίλια, ἀτμοπλοϊκῶς δηλαδὴ 12 ὥρας.

Τὴν ἑλληνικότητα τῆς Πάτμου προβάλλουν εἰσέτι διὰ μέσου τῶν αἰώνων τὸ ὄνομά της, τὸ περιβάλλον της, αἱ ἀρχαιότητές της, ἡ ἱστορία της, οἱ κάτοικοί της καὶ ὁ πολιτισμός της. Ὡς πρὸς τὸ ὄνομά της πρέπει νὰ ὑπογραμμισθοῦν δύο τινά: α) ἡ ἀναγραφή του εἰς διασωθεῖσαν ἐπιγραφὴν ὑπολείμματος ἀγάλματος, προερχομένου ἐκ τοῦ ἐκεῖ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος, ὑπὸ τὴν ἀρχικὴν του μορφήν *Πάτινος* καὶ β) ἡ παράδοσις, κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ ὄνομα τοῦτο προέρχεται ἀπὸ τὸ πάτημα ἐπ' αὐτῆς τοῦ Ποσειδῶνος⁴. Τὴν ἑλληνικότητα τῆς Πάτμου ἐπιμαρτυροῦν καὶ ὅλα τὰ ἀρχαιολογικά της εὐρήματα. Εἶναι δὲ ταῦτα: α) τὰ κυκλώπεια τείχη της, ἡ ἀκρόπολις τῆς πρώτης πόλεως της τῆς ὁποίας τὸ ὄνομα ἦτο «Φορά»⁵ ἢ «Φθορά», καὶ ἡ ὁποία ἤκμασε κατὰ τὰ ἔτη 600-300 π.Χ., β) ὁ ναὸς τῆς Ἀρτέμιδος

τῆς πόλεως ταύτης, γ) ὑπολείμματα ἀγαλμάτων ἐλληνικῶν θεοτήτων καὶ δ) ὑπολείμματα ἐλληνικῶν ἐπιγραφῶν.

Περὶ τῶν κατοίκων τῆς Πάτμου καὶ τῶν πέριξ αὐτῆς νήσων, εἶναι ἐπιστημονικῶς ἀποδεδειγμένον ὅτι οὗτοι ἦσαν ἀνέκαθεν Ἑλληνες. Ὡς πρῶτοι οἰκιστὰὶ τῆς Πάτμου ἀναφέρονται κατὰ τὴν δευτέραν π.Χ. χιλιετίαν οἱ Κάρες καὶ οἱ Λέλεγες⁶. Ὑπενθυμίζεται δὲ ὅτι οὗτοι ὑπῆρξαν οἱ πρῶτοι οἰκιστὰὶ καὶ ἄλλων νήσων, ὡς καὶ διαφόρων περιοχῶν τῆς Ἑλλάδος.

Ὁ «μέγας σεισμός», τὸν ὁποῖον ἀναφέρει ὁ Εὐαγγελιστῆς Ἰωάννης εἰς τὸ βιβλίον τῆς Ἀποκαλύψεως (8,5, 11, 13 καὶ 19) δὲν ἀποκλείεται νὰ ἀπηχῇ παναρχαίαν τοπικὴν παράδοσιν περὶ τοῦ σειсмоῦ ἐκείνου, ὁ ὁποῖος κατέστρεψε τὴν Σαντορίνην, περὶ τὸ 2000 π.Χ., καὶ ἐξ αἰτίας τοῦ ὁποίου ἠρημώθησαν αἱ περισσότεραι ἐκ τῶν πέριξ νήσων, μεταξὺ δὲ αὐτῶν καὶ ἡ Πάτμος⁷.

Κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους (11ον-6ον π.Χ. αἰῶνας), ἡ Πάτμος κατῳκεῖτο ἀπὸ Ἰωνας. Οὗτοι πρέπει τὸ πρῶτον νὰ ἦλθον εἰς αὐτὴν ἀπὸ τὴν Μίλητον τῆς Μ. Ἀσίας⁸. Ἡ ἄποψις τοῦ Γερμανοῦ Λουδοβίκου Ρός, καθηγητοῦ τῆς Ἀρχαιολογίας εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῶν Ἀθηνῶν (1837-1843), κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ ἀνοικοδόμησις εἰς Πάτμον ὑπὸ τοῦ Ὁρέστου ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος σημαίνει ἐποικισμόν τῆς νήσου καὶ ὑπὸ τῶν Ἀργείων, δὲν εὐσταθεῖ⁹. Διότι ὁ Ὁρέστης διωκόμενος ὑπὸ τῶν Ἑρινύων ἐπέστρεψεν ἐκ τῆς Σκυθίας, τῆς Κριμαίας δηλαδή, εἰς τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου, ὅπου καὶ περιεπλανᾶτο. Κατὰ τὰς περιπλανήσεις του δὲ αὐτὰς ἔκτισεν εἰς πολλὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου, μεταξὺ δὲ αὐτῶν καὶ εἰς τὴν Πάτμον, ναὸν τῆς προστάτιδος του θεᾶς, τῆς Σκυθίας Ἀρτέμιδος. Οὔτε αἱ πληροφορίαι Διοδώρου τοῦ Σικελιώτου εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποτελέσουν στήριγμα τῆς ἀναφερθείσης γνώμης τοῦ Λουδοβίκου Ρός¹⁰.

Κατὰ τοὺς κλασσικοὺς καὶ μετακλασσικοὺς χρόνους (6ον-2ον π.Χ. αἰῶνας), ἡ Πάτμος ἐγνώρισε μεγάλην ἀκμήν. Ὁ τότε πληθυσμός της ὑπερέβαινε τὰς 13.000¹¹. Κατὰ τὸν πελοποννησιακὸν πόλεμον (431-404 π.Χ.) ἀνεπτύχθησαν περισσότερο αἱ σχέσεις τῆς Πάτμου μετὰ τῶν Ἀθηνῶν¹². Ὡς ἔγραψεν ὁ Γερμανὸς ἱστορικὸς Θεόδωρος Μόμμσεν¹³, ἡ Πάτμος παρουσίασε, κατὰ τὰ πρότυπα ὅλων τῶν ἄλλων ἰωνικῶν πόλεων τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, πλήρη ἀνάπτυξιν τῆς ιδιωτικῆς καὶ τῆς δημοσίας ζωῆς τῶν κατοίκων της, ἀνάπτυξιν δηλαδή τῆς γλώσσης, τῆς παιδείας, τῆς θρησκείας, τῆς γεωρ-

γίας, τῆς ἀλιείας, τῆς ναυτιλίας καὶ τοῦ ἐμπορίου. Χάρις εἰς τοὺς γύρωθεν πέντε ἀσφαλεῖς λιμένας της ἀπέβη ὁ ἀξιολογώτερος σταθμὸς τῶν ἀνοικτῶν θαλασσίων συγκοινωνιῶν μεταξὺ ὅλων τῶν παραλιακῶν πόλεων τῆς Μ. Ἀσίας, τοῦ Ἑλλησπόντου, τῶν ἄλλων νήσων τοῦ Αἰγαίου, τῆς Εὐβοίας, τῆς Ἀττικῆς, τῆς Πελοποννήσου, τῆς Ἰταλίας, τῆς Κρήτης καὶ τῆς Αἰγύπτου.

Κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους, ὁ πληθυσμὸς τῆς Πάτμου ἐμειώθη σημαντικῶς, περιορίσθη δηλαδὴ εἰς τρεῖς περίπου χιλιάδας. Πλὴν ὅμως κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἀνεπτύχθη ἀκόμη περισσότερο ἢ διὰ τῆς Πάτμου τακτικὴ διεξαγωγὴ τῶν ἀνοικτῶν θαλασσίων ἐπικοινωνιῶν πρὸς ὅλας τὰς κατευθύνσεις τοῦ Αἰγαίου. Ὑποχρεωτικῶς ἰδιαιτέρας προσοχῆς εἶναι πράγματι αἱ λεπτομερεῖς πληροφορίες, τὰς ὁποίας διέσωσεν ὁ ἐπίσκοπος Ρώμης Ἰππόλυτος εἰς τὸ ἔργον του «Χρονικά»¹⁴ (530-539), περὶ τῆς ἀκριβοῦς ἀποστάσεως μεταξὺ ἑνὸς ἐκάστου τῶν λιμένων τοῦ Αἰγαίου. Αἱ πληροφορίες αὗται συνιστοῦν πράγματι πολύτιμον ὁδηγὸν διὰ τὴν τότε ναυσιπλοΐαν τοῦ Αἰγαίου¹⁵. Ὁ Ἰππόλυτος Ρώμης ἀναφέρει εἰς τὸ ἐν λόγῳ ἔργον του τὴν Πάτμον ὡς τὸ ἐπίκεντρον τριῶν τακτικῶν γραμμῶν τῆς θαλασσίας ἐπικοινωνίας μεταξὺ ὅλων σχεδὸν τῶν λιμένων τοῦ Αἰγαίου¹⁶. Ὑποχρεωτικῶς ἰδιαιτέρας προσοχῆς εἶναι ὁ ὑπολογισμὸς τῶν ἀποστάσεων μεταξὺ τῶν λιμένων τούτων, οὐχὶ ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ρωμαϊκοῦ μιλίου τῶν 1500 μ., ἀλλὰ ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἑλληνικοῦ σταδίου τῶν 210 μ. Τὸ γεγονός τοῦτο σημαίνει ὅτι οἱ Ρωμαῖοι παρέλαβον ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας ναυτικούς τὰς καταμετρήσεις τῶν ἀποστάσεων τῶν λιμένων τούτων, τοὺς εὐρύτατα γνωστοὺς ἀρχαίους ἑλληνικοὺς «σταδιασμούς»¹⁷, τοὺς ὁποίους ἐν συνεχείᾳ ἐχρησιμοποίησαν καὶ οἱ Βυζαντινοί.

Κατὰ τοὺς 6ον-11ον μ.Χ. αἰῶνας ἡ Πάτμος ἡρημώθη κυριολεκτικῶς ἔνεκα τῶν συνεχῶν λεηλασιῶν καὶ τῶν δηώσεων τῶν πειρατῶν¹⁸. Οἱ Σταυροφόροι κατέλαβον τὴν νῆσον τὸ ἔτος 1204. Αὕτη δὲ διετέλεσεν ἔκτοτε μέχρι καὶ τὸ 1770 ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν καὶ τὴν διοίκησιν τῶν Ἑνετῶν¹⁹.

Μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἠυξήθη ὁ πληθυσμὸς τῆς Πάτμου, διὰ τῆς εἰς αὐτὴν καταφυγῆς πολλῶν προσφύγων. Μάλιστα κατὰ τὸ ἔτος 1669 κατέφυγον εἰς αὐτὴν καὶ ἐκ τῆς Κρήτης πολλοὶ πρόσφυγες. Κατὰ τὸ ἔτος 1770 ἡ νῆσος κατελήφθη ὑπὸ τῶν Ρώσων. Ἐπὶ τῆς μετ' αὐτοὺς Τουρκοκρατίας, ἡ Πάτμος ἐγνώρισε πραγματικὴν αὐτονομίαν καὶ αὐτοδιοίκησιν. Οἱ κάτοικοί της ὑπερέ-

βαινον τότε τὰς δύο χιλιάδας, οἱ ὅποιοι ἡσχολοῦντο κυρίως μὲ τὴν γεωργίαν, τὴν ἀλιείαν, τὴν ναυτιλίαν καὶ τὸ ἐμπόριον.

Ἡ ἐλληνικότης τῆς Πάτμου διεφυλάχθη πλήρως κατὰ τοὺς μακροὺς αἰῶνας τῆς Ἑνετοκρατίας καὶ τῆς Τουρκοκρατίας, χάρις εἰς τὴν κατὰ τὸ ἔτος 1088 ἱδρυσιν εἰς αὐτὴν τῆς ἱερᾶς Μονῆς τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, ὑπὸ τοῦ ὁσίου Μοναχοῦ Χριστοδούλου τοῦ Λατρινοῦ²⁰, διὰ τοῦ σχετικοῦ χρυσοβούλλου τοῦ Αὐτοκράτορος Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ (1081-1118). Ἡ Μονὴ αὕτη, παρὰ τὰς μεγάλας ἱστορικὰς περιπετείας της, ἀπέβη ἐξαίρετον ἐντευκτῆριον ἐλληνο-χριστιανικῶν σπουδῶν, ὡς καταδεικνύεται καὶ ἀπὸ τὴν πλουσιωτάτην βιβλιοθήκην της. Ταύτην ἱδρυσεν ὁ ὁσιος Χριστόδουλος κατὰ τὸ ἔτος 1093, ὀλίγον πρὸ τῆς ἀναχωρήσεώς του, διὰ λόγους ἀσφαλείας, εἰς τὴν Εὐβοίαν, ὅπου καὶ ἀπέθανεν. Ἐκ τῆς βιβλιοθήκης ταύτης διηρπάγη τῷ 1814 ὑπὸ τοῦ Ἑγγλ. E.D. Clark ὁ σωζόμενος ἀρχαιότερος κῶδιξ τῶν ἔργων τοῦ Πλάτωνος (9ου αἰῶνος), ὁ ὅποιος σήμερον εὐρίσκεται εἰς τὴν βιβλιοθήκην τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ὁξφόρδης (Bodleian Library).

Χάρις εἰς τὴν κατὰ Χριστὸν ζωὴν καὶ δρᾶσιν τῶν Μοναχῶν τῆς Μονῆς ταύτης, ἡ ὁποία πρὸ δύο ἐτῶν ἐώρτασε τὴν 900στὴν ἐπέτειον ἀπὸ τῆς ἰδρύσεώς της, δὲν κατέστη δυνατόν νὰ διαμφισβητηθῇ ἡ ἐλληνικότης τῆς Πάτμου ὑπὸ οὐδενὸς ἐκ τῶν ἐκάστοτε κατακτητῶν της. Ἀνεκτιμήτους δὲ ὑπηρεσίας προσέφερεν ἡ Πάτμος εἰς τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος καὶ κατὰ τὴν προπαρασκευὴν τῆς ἐθνεγερσίας τοῦ 1821. Ἐνταῦθα ἀρκεῖ ἡ μνεῖα τοῦ ὀνόματος δύο καὶ μόνον ἐκ τῶν ἐπιφανεστέρων τέκνων της, τοῦ Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Θεοφίλου (1798-1805), καὶ τοῦ Ἑμμανουὴλ Ξάνθου (1772-1852), ἐνὸς ἐκ τῶν πρωτεργατῶν τῆς «Φιλικῆς Ἑταιρείας». Ὡς γνωστόν, ἡ Πάτμος ὕψωσε τὴν ἐλληνικὴν σημαίαν τῆς ἀνεξαρτησίας ἤδη κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἔτους 1821. Δυστυχῶς αὕτη παρέμεινεν ἐλευθέρα μόνον μέχρι τοῦ ἔτους 1822, ὅτε διὰ τῆς συνθήκης τῆς Κωνσταντινουπόλεως περιῆλθε καὶ πάλιν ὑπὸ τὴν δικαιοδοσίαν τῶν Τούρκων μέχρι τοῦ ἔτους 1912, ὅτε κατελήφθη ὑπὸ τῶν Ἰταλῶν, διὰ νὰ ἐπανέλθῃ τελικῶς εἰς τὴν Ἑλλάδα, μετὰ τῶν ἄλλων νήσων τῆς Δωδεκανήσου, ἀπὸ τῆς λήξεως τοῦ Β' παγκοσμίου πολέμου.

3. Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΠΑΤΜΟΥ ΕΙΣ ΤΗΝ ΠΡΟΒΟΛΗΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΟΤΗΤΟΣ ΤΟΥ ΑΙΓΑΙΟΥ

Ἡ Ἑλλάς ηὔρε τὴν πραγματικὴν τῆς ταυτότητα τὴν στιγμὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ διδασκαλία τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἔγινε τὸ θρησκευτικὸν πιστεύω τῶν κατοίκων τῆς. Τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὴν πλήρη ἀνταπόκρισιν τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας, ὑπὸ τὴν καθαρὰν ὀρθόδοξον διατύπωσιν τῆς, πρὸς τὰς μεταφυσικὰς ἐκζητήσεις καὶ πρὸς τὰς πνευματικὰς ἀνησυχίας τῆς ἑλληνικῆς διανοήσεως. Ἡ τριετὴς ἐξορία τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου εἰς Πάτμον (94-96 μ.Χ.) κατέστησεν αὐτὴν γενέτειραν τῆς «Ἑλληνικῆς Ὁρθοδοξίας». Ἐκτοτε τὸ ὄραμα τῆς «Ἀποκαλύψεως» τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου εἰς τὴν Πάτμον ἀπέβη τὸ βαρόμετρον τῆς χριστιανικῆς διανοήσεως καὶ ζωῆς ὅλων τῶν χριστιανῶν καὶ πασῶν τῶν χριστιανικῶν πόλεων, πρωτίστως δὲ τῶν «ἑπτὰ Ἐκκλησιῶν» τῆς Μ. Ἀσίας, εἰς τὰς ὁποίας ὁ Ἰωάννης, «ὁ ἡγαπημένος» οὗτος μαθητὴς τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐκήρυξε τὴν εἰς Αὐτὸν πίστιν, πρὸ καὶ μετὰ τὴν ἐξορίαν του²¹. Ἐκτοτε ἡ χριστιανικὴ θεολογία ἀνεπτύσσετο μέχρι σήμερον εἰς ὅλας τὰς πόλεις τοῦ κόσμου ὑπὸ τὰς δύο αὐτῆς μορφάς: α) τὴν μορφήν τῆς καθαρᾶς «Ἑλληνικῆς Ὁρθοδοξίας» καὶ β) τὴν ἄλλην μορφήν, ἐκείνην δηλαδή, τὴν ὁποίαν συνιστοῦν αἱ παντὸς εἵδους παρεκκλίσεις ἀπ' αὐτῆς τῶν πολυωνύμων αἱρέσεων. Οἱ Ἕλληνες χριστιανοὶ θεολόγοι, καὶ κυρίως οἱ μεγάλοι Πατέρες τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας, διεκρίνοντο πάντοτε διὰ τὴν ὑπ' αὐτῶν ὀρθὴν κατανόησιν καὶ διατύπωσιν τῶν ἀληθειῶν τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας. Δὲν εἶναι δὲ ὑπερβολή, ἐὰν λεχθῇ ὅτι εἰς τοῦτο συνετέλεσε μεγάλως αὐτὸς οὗτος ὁ βαθὺς καὶ μυστικὸς θεολογικὸς στοχασμὸς τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου, ὡς οὗτος διεμορφώθη κατόπιν τῶν συγκλονιστικῶν καὶ ἐντόνων ψυχικῶν βιωμάτων του, τὰ ὁποῖα ἔζησεν εἰς Πάτμον κατὰ τὴν ἐκεῖ τριετὴ ἀπομόνωσιν του, καὶ μάλιστα μετὰ τὸ ὄραμα τῶν ὄσων κατέγραψεν εἰς τὸ βιβλίον τῆς Ἀποκαλύψεώς του. Τὰ βιώματα ταῦτα τοῦ Ἰωάννου, ὡς καὶ τοὺς μυστικοὺς στοχασμοὺς τῆς ἐκεῖ βαθείας θρησκευτικῆς περισυλλογῆς του διεπότισεν ἀποφασιστικῶς καὶ αὐτὴ ἡ αὔρα τοῦ ἑλληνικοῦ Αἰγαίου. Ἡ ἀλήθεια αὕτη ἐκφράζεται πολλαπλῶς ὅχι μόνον εἰς τὰς περιγραφὰς τοῦ βιβλίου τῆς Ἀποκαλύψεως, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς στίχους τοῦ Εὐαγγελίου, ὡς καὶ τῶν τριῶν Καθολικῶν Ἐπιστολῶν του. Τὰ κείμενα καὶ τῶν πέντε τούτων

βιβλίων τοῦ Ἀποστόλου Ἰωάννου παρουσιάζουν ζωηροτάτην τὴν ἐπ' αὐτῶν ἐπίδρασιν τοῦ ἑλληνικοῦ περιβάλλοντος²².

Παρατηρεῖται ἐν πρώτοις ὅτι αὕτη ἡ γλῶσσα τοῦ βιβλίου τῆς Ἀποκαλύψεως ἀποπνέει ἐντόνως τὴν αὔραν τοῦ Αἰγαίου. Τὸ ἰδίωμα τῆς παρουσιάζει πολλὰς ἀπηχήσεις τῆς γλώσσης τοῦ ἑλληνικοῦ «λιμανιοῦ»²³. Πρὸς τοῦτο ὑπενθυμίζεται ὅτι ὁ πατὴρ τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου Ζεβεδαῖος ἦτο «ναύκληρος», ὡς τὸν ὀνομάζει ἡ ἐκκλησιαστικὴ παράδοσις²⁴. Ἡ Πάτμος ἀπὸ τῆς εἰς αὐτὴν παραμονῆς τοῦ ἐξορίστου Ἀποστόλου Ἰωάννου ἀπέβη ἡ γενέτειρα τῆς ἑλληνικῆς ὀρθοδόξου Θεολογίας. Ἄνευ τῆς παραμονῆς ταύτης καὶ τῶν κατ' αὐτὴν βιωμάτων τοῦ «ἡγαπημένου» μαθητοῦ τοῦ Κυρίου, οὔτε ἡ Ἀποκάλυψις οὔτε τὰ ἄλλα βιβλία τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου θὰ εἶχον τόσον καθαρὰς καὶ ἐντόνους τὰς ἀπηχήσεις τῆς θεοσεβοῦς ἑλληνικῆς διανοήσεως²⁵. Ἡ Πάτμος ἐβοήθησεν ὑπὲρ ἐπαρκῶς τὸν Ἰωάννην εἰς τὴν ἀνάμνησιν καὶ τὴν οὐσιαστικὴν ἐκτίμησιν τῶν λόγων ἐκείνων τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ· «νῦν ἐδοξάσθη ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου» (Ἰω. 12, 20-23), τοὺς ὁποίους ἀπηύθυνε πρὸς τοὺς μαθητάς Του, εὐθὺς ὡς ἤκουσε παρ' αὐτῶν ὅτι Ἕλληνές τινες ἐζήτουν νὰ τὸν ἴδουν.

Ὁ Ἰωάννης καταδεικνύει διὰ τοῦ λογίου τούτου τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ τὴν ἐκτίμησίν του πρὸς τὴν θεοσεβῆ ἑλληνικὴν διανόησιν. Εἶναι ἀληθές ὅτι τὴν ἐπίδρασιν τῆς διανοήσεως ταύτης παρουσιάζουν ὄχι μόνον τὰ κείμενα τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου, ἀλλὰ καὶ τοῦ Ἑλλήνος Εὐαγγελιστοῦ Λουκᾶ, τὸ Εὐαγγέλιόν του δηλαδὴ καὶ «αἱ Πράξεις τῶν Ἀποστόλων», ὡς καὶ αὐταὶ αἱ Ἐπιστολαὶ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου²⁶. Οὕτω κατανοεῖται ὅτι, ὅπως αἱ θετικαὶ ἐπιστῆμαι, οὕτω καὶ ἡ ὀρθόδοξος χριστιανικὴ θεολογία ἔχει θεμελιωθῆ ἐπάνω εἰς τὴν ἑλληνοχριστιανικὴν διανόησιν. Εἰς τὸ γεγονὸς τοῦτο ὀφείλεται καὶ ἡ ἰδιαιτέρα σημασία, τὴν ὁποίαν ἔχει τὸ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιον διὰ τὴν Ὀρθόδοξον Ἑλληνικὴν Ἐκκλησίαν καὶ Θεολογίαν. Πράγματι, αἱ σκέψεις τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου περὶ τῆς ἐνανθρωπίσεως τοῦ Υἱοῦ καὶ Λόγου τοῦ Θεοῦ καὶ περὶ τῆς θείας ἐνσαρκώσεώς Του εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ (Ἰω. 1, 1-4), ὡς καὶ πᾶσαι αἱ παραστάσεις καὶ ἐκφράσεις τῶν περιγραφῶν του περὶ τῶν ἀγώνων καὶ τοῦ θριάμβου τῆς Ἐκκλησίας, πρὸς ἐπικράτησιν τῆς ἀληθείας, ἰδίᾳ κατὰ τοὺς ἐσχάτους καιροὺς (Ἰω. 1, 8-12· 18· 22.4, 3.2. Ἰω. 7), εἶναι τὸ προῖόν τῶν ὑψηλῶν θεολογικῶν στοχασμῶν του, κατὰ τὴν εἰς Πάτμον ἀπομόνωσίν του.

Ἡ Πάτμος δὲν ἔπαυσεν ἔκτοτε νὰ προσφέρῃ διὰ μέσου τῶν αἰώνων τὴν ἐξαίρετον μαρτυρίαν τῆς ὑπὲρ τῆς ἑλληνικότητος τοῦ Αἰγαίου, μάλιστα δὲ ἀπὸ τῆς κατὰ τὸ ἔτος 1088 ιδρύσεως ὑπὸ τοῦ ὁσίου Χριστοδούλου τῆς «Ἱερᾶς Πατριαρχικῆς καὶ Σταυροπηγιακῆς Μονῆς» πρὸς τιμὴν τοῦ Ἁγίου Εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου, ὡς καὶ διὰ τῆς μέχρι σήμερον λειτουργούσης εἰς αὐτὴν ἀπὸ τοῦ ἔτους 1713 φερωνύμου Θεολογικῆς Σχολῆς. Αὕτη διερρυθμίσθη καὶ ἀνεπτύχθη κατὰ τὸ ἔτος 1713 εἰς «Ἀνωτάτην Ἑλληνικὴν Σχολὴν» τοῦ ἑλληνικοῦ γένους, ἐλειτουργήσῃ δὲ ἐπὶ ἱκανὰ ἔτη. Ὁ ἐξ Ἠπείρου λόγιος Γεώργιος Χ. Χασιώτης ἐχαρακτήρισε ταύτην ὡς «Ἑλληνικὸν Μουσεῖον»²⁷.

Ὑπενθυμίζεται ὅτι εἰς Πάτμον συνετάγη καὶ «Ἡ κιβωτὸς τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης», τὸ μέγα δηλαδὴ λεξικὸν αὐτῆς, ὑπὸ τὴν ἐπιμέλειαν τοῦ διακεκριμένου πατμίου λογίου Παΐσιου Καραπατᾶ (1819).

Πάντα ταῦτα προβάλλουν τὴν Πάτμον ὡς νῆσον ἱερὰν εἰς ὅλους τοὺς Ἕλληνας. Τὸ γεγονὸς τοῦτο προσλαμβάνει ἰδιαιτέραν ἀξίαν διὰ τὴν ἀνωτάτην αὐθεντίαν τῆς Ἑλληνικῆς Ὁρθοδοξίας, τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τὸ ὁποῖον προσφέρει ἀμείωτον πάντοτε πρὸς σύμπαντα τὸν κόσμον τὴν ἱστορικὴν μαρτυρίαν τοῦ ὑπὲρ τῆς Ἑλληνικῆς Ὁρθοδοξίας καὶ ἀκτινοβολεῖ πρὸς ὅλας τὰς κατευθύνσεις τὸ φῶς τῆς χριστιανικῆς ἀληθείας.

Ὅλοι οἱ ἄνθρωποι, ἰδιαιτέρως τῆς σημερινῆς ἐποχῆς, ἂν καὶ κατὰ τὸ πλεῖστον εἶναι ὀρθολογισταὶ καὶ θρησκευτικῶς ἀδιάφοροι, μερικοὶ δὲ ἐξ αὐτῶν διάκεινται ἐχθρικῶς πρὸς πᾶσαν μεταφυσικὴν καὶ ἠθικὴν διδασκαλίαν, ἔχουν ἀνάγκην τῆς θρησκευτικῆς διαπαιδαγωγήσεως, διότι αὕτη συνυφαίνεται φυσικῶς μετὰ αὐτὴν ταύτην τὴν προσωπικὴν των ὑπόστασιν. Πράγματι, τῆς θρησκείας ἔχουν ἀνάγκην περισσότερον ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι δὲν κατανοοῦν τοῦτο, ἀφοῦ καὶ αὐτὴ ἡ συστηματικὴ ἀθεΐα προσλαμβάνει κατὰ κανόνα τὸν χαρακτῆρα τῆς θρησκευτικῆς θεωρητικῆς διδασκαλίας. Ἐξαιρεῖται βεβαίως ἡ ἐπιπολαία καὶ ἄφρων ἀθεΐα, κατὰ τὸ λόγιον τοῦ Ψαλμοῦ 13, 1. Ἐχουν δὲ ὅλοι αἱ θρησκεῖαι τὴν ἀξίαν των, διότι ἐκάστη ἐξ αὐτῶν ἀπλούστατα ἀνταποκρίνεται εἰς τὴν ψυχοσύνθεσιν καὶ τὴν πνευματικὴν στάθμην τῶν ὁπαδῶν της.

Διὰ τὴν σημερινὴν ἐποχὴν τοῦ διαλόγου μεταξὺ τῶν χριστιανικῶν ὁμολογιῶν εἶναι λυπηρὸν τὸ γεγονὸς τῆς ἀδυναμίας τῶν ἡγετῶν

ἐκάστης τῶν τριῶν μεγάλων θρησκειῶν τῶν χωρῶν, τὰς ὁποίας περιβρέχει ἡ θάλασσα τοῦ Αἰγαίου καὶ τῆς Μεσογείου, νὰ ἐπιβάλουν τὴν εἰρήνην εἰς τοὺς ἀλληλοσπαρασσομένους λαοὺς τῶν χωρῶν τῆς Μ. Ἀνατολῆς. Ἡ Παλαιὰ Διαθήκη, τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ, καὶ αὐτὸ τὸ Κοράνιον ἔχουν κοινὴν βάσιν, τὴν πρὸς τὸν κόσμον καὶ τοὺς ἀνθρώπους ἀγάπην τοῦ Θεοῦ, ἡ ὁποία κατὰ τὴν ἐλληνικὴν ὀρθόδοξον Θεολογίαν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ νοηθῇ ἄνευ τῆς ἀγάπης μεταξὺ ὅλων τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν διαφορῶν λαῶν.

Τὸ μήνυμα τῆς Πάτμου πρὸς τὸν σύγχρονον κόσμον πρέπει σήμερον, ὅτε συμπληροῦται ἡ διπλῇ μεγάλη ἐπέτειος τῶν χιλίων ἐννεακοσίων περίπου ἐτῶν ἀπὸ τῆς ἐκεῖθεν ἀπελευθερώσεως τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου καὶ τῶν ἐννεακοσίων καὶ πλέον ἐτῶν ἀπὸ τῆς ιδρύσεως τῆς ἱερᾶς Πατριαρχικῆς καὶ Σταυροπηγιακῆς Μονῆς της, νὰ εἶναι ἡ διακήρυξις τοῦ χρέους τῶν τριῶν θρησκειῶν τῶν λαῶν τῶν χωρῶν τῆς Μ. Ἀνατολῆς, πρὸς κατάπαυσιν τοῦ ἀλληλοσπαραγμοῦ καὶ ἐπιβολὴν τῆς παγκοσμίου εἰρήνης πρὸς δόξαν Θεοῦ.

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Πρβ. J. Schmidt, Patmos, A. Pauly - G. Wissowa, *Real-Encyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft* (Stuttgart 1949) Hlb. 34, 4, 2175.
2. Γιὰ τὴν σημασίαν τῆς θέσεως τῆς νήσου βλ. καὶ σημ. 16.
3. Fr. Hölderlin, Patmos Gedichte, *Gesammelte Werke* I, 257. Πρβ. Ed. Wechsler, *Hellas im Evangelium* (Berlin 1936) σ. 384.
4. Βλ. V. Guérin, *Description de l'île de Patmos et de l'île de Samos* (Paris 1856) σ. 4. Πρβ. E. Lohmeyer, *Die Offenbarung des Johannes* (2. Aufl., Tübingen 1953) σ. 15. Περὶ τῆς ἐτυμολογίας τοῦ ὀνόματος «Πάτμος» ἐκ τοῦ ρητινοφόρου δένδρου «Τερέβινθος», τὸ ὁποῖον εἰς τὴν Συριακὴν ὀνομάζεται “batmo”, εἰς τὴν Χαλδαϊκὴν “butma” καὶ εἰς τὴν Ἀραβικὴν “botmon”, βλ. J. Schmidt ὅ.π. 2176.
5. Βλ. J. Schmidt ὅ.π. 2186. Πρβ. E. Renan, *L'Antichrist*, 2ème édition (Paris 1873) σ. 372. J. Hastings, *A Dictionary of the Bible* (Edinburgh 1900) III, σ. 693.
6. Βλ. Ἀννας Δημητρίου, *Πελασγοί (Ἡ καταγωγὴ τῶν Ἑλλήνων)*, (Ἀθήνα 1987) σ. 63-65.
7. Ἐν αἰθρία ἡ Σαντορίνη εἶναι εὐκρινῶς ὁρατὴ ἀπὸ τῆς κορυφῆς τοῦ Ὄρους «Προφήτης Ἡλίας» τῆς Πάτμου. Περὶ τῆς ἐκεῖθεν πέριξ μεγαλειώδους θεᾶς, βλ. J. Hastings, *A Dictionary of the Apostolic Church* (Edinburgh 1918) II, σ. 137. Μ.Α. Σιώτου, *Ὁ Εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης εἰς Πάτμον* (Ἀθήναι 1974) σ. 32.
8. Ἡ Μίλητος εἶναι ἡ πρὸς τὴν Πάτμον πλησιεστέρα παράλιος πόλις τῆς Μ. Ἀσίας, ἀπὸ τῆς ὁποίας καὶ ἀπέχει μόλις 43 χιλιόμετρα.

9. Βλ. Ludwig Ross, *Reisen auf den griechischen Inseln des aegäischen Meeres* (Stuttgart und Tübingen 1841) II, σ. 123-139.

10. Βλ. Διοδώρου Σικελιώτου, *Ἱστορικὴ Βιβλιοθήκη* V, 54. Ἐνταῦθα γίνεται λόγος μόνον περὶ τῶν τεσσάρων πλοίων τοῦ Ἀγαμέμνονος, τὰ ὅποια ἦλθον εἰς Κάλυμνον κατὰ τὴν ἐπιστροφήν των ἐκ Τροίας, ὡς καὶ περὶ τῆς κατὰ πολὺ βραδύτερον συστάσεως ἀποικίας εἰς Κάρπαθον ὑπὸ «Ἰόκλου τοῦ Δημολέοντος, Ἀργεῖου τὸ γένος».

11. Βλ. J. Schmidt ὁ.π. 1419. E. Renan, μν. ἔργ. σ. 374: "...l'île était fort peuplée". A. Loisy, *L'Apocalypse de Jean* (Paris 1923) σ. 75.

12. Βλ. Θουκυδίδου, *Ἱστορίαι* III, 33. Πρβ. Μ.Θ. Μαυρουδῆ, *Ἡ Πάτμος, τὸ νησί μὲ τὴν ἱερὴ ἱστορία καὶ τοὺς χριστιανικοὺς θησαυροὺς* (Ρόδος 1952) σ. 15.

13. Βλ. Th. Mommsen, *Das Römische Imperium der Cäsaren* (Berlin 1944) σ. 231-282.

14. Βλ. Ἱππολύτου Ρώμης, *Χρονικὰ 530-539, Βιβλιοθήκη Ἑλλήνων Πατέρων καὶ Ἐκκλησιαστικῶν Συγγραφέων* (ἐφ' ἐξῆς BEΠΕΣ) (Ἀθῆναι 1956) 6, σ. 250-252.

15. Πρβ. H. Balmer, *Die Romfahrt des Apostel Paulus und die Seefahrtkunde im römischen Kaiserzeitalter* (Bern-Münchenbuchsee 1905).

16. Οἱ Ρωμαῖοι ὠργάνωσαν περισσότερον τὰς συγκοινωνίας τοῦ Αἰγαίου, κυρίως πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῶν στρατιωτικῶν καὶ διοικητικῶν ἀναγκῶν των. Αὗται ἐξυπηρετοῦντο διὰ τῶν γραμμῶν: α) Ἀλεξανδρείας τῆς Τρωάδος καὶ κατὰ μῆκος τῶν ἀκτῶν τῆς Μ. Ἀσίας καὶ τῆς Συρίας μέχρι καὶ τῆς Καισαρείας τῆς Παλαιστίνης (Πράξ. 20, 5 - 21, 8)· β) Ἐφέσου-Μιλήτου μέχρι Κορίνθου, καὶ ἐκεῖθεν μέχρι καὶ τῆς Ἰταλίας· γ) Ἐφέσου-Μιλήτου μέχρι Κρήτης καὶ ἐκεῖθεν μέχρις Αἰγύπτου (Πράξ. 21, 1-2). Ἡ Πάτμος ἦτο πραγματικὴ «σκάλα», ὡς ἐλέγετο ὁ πρῶτος λιμὴν της, δι' ὅλους τοὺς διαπλέοντας τὴν περιοχὴν ταύτην τοῦ Αἰγαίου.

17. Πρβ. W.M. Ramsay, *The Historical Geography of Asia Minor* (London 1890) (ἀνατύπωσις, Amsterdam 1962) σ. 82-83, 171-172. J. Felten, *Neutestamentliche Zeitgeschichte*, 2-3. Aufl. (Regensburg 1925) II, σ. 392.

18. Ὁ ἐκ Θεσσαλονίκης πρόσφυξ ἱερεὺς Ἰωάννης Κομινιάτης γράφει εἰς τὸ ἔργον του *Περὶ τῆς αἰχμαλωσίας τῆς Θεσσαλονίκης ὑπὸ τῶν Σαρακηνῶν* (904 μ.Χ.): «Οὕτω φερόμενοι κατηντήσαμεν εἰς τὴν νῆσον Πάτμον καλουμένην, ἔνθα δὴ καὶ προσεμείναμεν ἕξ ἡμέρας. Παντὸς χαλεποῦ πεῖραν ἐν αὐτῇ καθυπομένοντες, ἀνύδρου γὰρ ὄντος τοῦ τόπου ἐληϊζέτο (ἐβασάνιζε) τοὺς αἰχμαλώτους ἢ δίψα». Migne, *P.G.* 109, 525-639.

19. Ὁ Πάπας Πῖος ὁ Γ' ἥλλαξε τῷ 1461 καὶ τὸ ὄνομα τῆς νήσου, δώσας εἰς αὐτὴν τὸ ὄνομα "Sanctus Joannes de Palmosa", F. Vigouroux, *Dictionnaire de la Bible* (Paris 1908) τόμ. IV 2, σ. 183-184.

20. Ἡ Πάτμος εἶχε ἤδη ἀπὸ τοῦ 4ου μ.Χ. αἰῶνος προβληθῇ ὡς «ἱερὸς τόπος». Βλ. Εὐσεβίου, *Ἐκκλ. Ἱστορία* 3, 20, 9 καὶ 23, 1-4. Τὸ σπήλαιον τῆς Ἀποκαλύψεως τοῦ Ἰωάννου ἐδεικνύετο ἔκτοτε εἰς τοὺς ἐπισκέπτας της. Τοῦτο εὐρίσκετο πιθανῶς εἰς τινὰ χῶρον τῶν ἐρειπίων τοῦ ἀρχαίου ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος.

21. Βλ. Ἀποκ. 2, 1-3, 21. Ἐνταῦθα ἀναφέρονται τὰ ὀνόματα τῶν πόλεων Ἐφέσου, Σμύρνης, Περγάμου, Θυατείρων, Σάρδεων, Φιλαδελφείας καὶ Λαοδικείας, διὰ

τοὺς χριστιανοὺς κατοίκους τῶν ὁποίων μεγάλως ἀνησύχει ὁ Εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης. Πρβ. W.M. Ramsay, *The Letters to the Seven Churches of Asia* (London 1905) σ. 82-83.

22. Βλ. Ἰππολύτου Ρώμης, Περὶ Χριστοῦ καὶ Ἀντιχρίστου, 36, *ΒΕΠΕΣ* 6, 208, 26-30: «Οὗτος γάρ (ὁ Ἰωάννης) ἐν Πάτμῳ τῇ νήσῳ ὧν ὁρᾷ ἀποκάλυψιν μυστηρίων φρικτῶν, ἅτινα διηγούμενος ἀφθόνως καὶ ἐτέρους διδάσκει. Λέγε μοι, ὦ μακάριε Ἰωάννη, ἀπόστολε καὶ μαθητὰ τοῦ Κυρίου, τί εἶδες καὶ τί ἤκουσας περὶ Βαβυλῶνος. Γρηγόρησον καὶ εἰπέ· καὶ γὰρ αὕτη σὲ ἐξώρισεν». Εἰρηναίου, *Κατὰ αἵρέσεων* 5, 30, 3, Migne, *E.P.* 7, 1207, Εὐσεβίου, *Ἐκκλησ. Ἱστορία* 3, 18, Migne, *E.P.* 20, 252. Αὐτόθι 5, 13, Migne, *E.P.* 20, 256 κτλ., Ὠριγένους, *Υπόμνημα εἰς τὸ κατὰ Ματθαῖον* 20, 32, Migne, *E.P.* 13, 1385. Τερτυλλιανοῦ, *De praescriptione Haereticorum* c. 36, 3, Migne, *P.L.* 2, 49: "...ubi Joannes posteaquam in oleum igneum demersus nihil passus est, in insulam relegatur". Πρβ. Ἱερωνύμου, *De viris illustribus* c. 9, Migne, *P.L.* 23, 623.

23. Εἰς τὴν Ἀποκάλυψιν τοῦ Ἰωάννου ἀπαντῶσι, μόνο εἰς αὐτὴν ἐξ ὅλων τῶν βιβλίων τῆς Καινῆς Διαθήκης, αἱ κάτωθι ιδιότυποι λέξεις: ἄψινθος, βάτραχος, βήρυλλος, βιβλιαρίδιον, βότρυς, βύσσινος, γόμος, διάδημα, διαυγής, ἐλεφάντινος, ἐλληνικός, ἐμεῖν (ἐμέω-ῶ), ἐνδώμησις, ζεστός, ἡμίωρον, θεατρίζειν, θειώδης, ἵππικός, κατάθεμα, κατασφραγίζειν, κατήγωρ, καῦμα, κεραμικός, κεραννύναι, κιθαρωδός, κινάμων, κολλύριον, κριθή, κρυσταλλίζειν, κρύσταλλος, κυκλεύειν, λιπαρός, μάρμαρος, μασᾶσθαι, μηρός, μουσικός, μυκᾶσθαι, μύλινος, ὄλυνθος, ὀπώρα, ὄρμημα, ποταμοφόρητος, πρωῒνος, πύρινος, ρέδη, ρυπένεσθαι, ρυπαρός, σαλπιστής, σάπφιρος, σαρδόνηξ, σεμίδαλης, σηρικός, σμαράγδινος, σμάραγδος, στρῆνος, ταλαντιαῖος, τετράγωνος, τιμιότης, τόξον, τοπάζιον, τρίχινος, ὑακίνθινος, ὑακίνθος, ὑαλος, φαρμακός, χαλκοῦς, χλιαρός, χοῖνιξ κτλ. Πρβ. G. Mussies, *The Morphology of Koine-Greek as used in the Apocalypse of St. John. A Study in Bilingualism* (Leiden 1971). Πολλαὶ πάλιν ἐκφράσεις τῆς Ἀποκαλύψεως ἀπηχοῦν τὰς συχνοτάτας ἐναλλαγὰς τοῦ ὕγρου στοιχείου τοῦ Αἰγαίου καὶ τὰς ἐντόνους μετεωρολογικὰς μεταβολὰς του. Χαρακτηριστικαὶ εἶναι αἱ παρομοιώσεις: «Καὶ ἤκουσα ὡς φωνὴν ὄχλου πολλοῦ καὶ ὡς φωνὴν ὑδάτων πολλῶν καὶ ὡς φωνὴν βροντῶν ἰσχυρῶν» (Ἀποκ. 1, 14-15 καὶ 19, 6)· «Καὶ ἶρις κύκλοθεν ὁράσει σμαραγδίνῳ» (Ἀποκ. 4, 3)· «Καὶ ἐγένοντο ἄστραπαί, βρονταὶ καὶ φωναὶ καὶ σεισμός μέγας» (Ἀποκ. 4,5.8, 5.11, 19.16, 18)· «Ὡς θάλασσα ὑαλίνη ὁμοία κρυστάλλῳ» (Ἀποκ. 4, 6.15, 2)· «... καὶ χάλαζα ταλαντιαία» (Ἀποκ. 16, 21). Πρβ. Αἰσχύλου, *Προμηθεὺς Δεσμώτης* 88-89.

24. Βλ. Μ.Α. Σιώτου, *Ἡ Γεθσημανὴ ἰδιοκτησία τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου*. (ἀνάτυπον ἐκ τοῦ Περιοδικοῦ *Νέα Σιών*) (ἐν Ἱεροσολύμοις 1989) σ. 36 κέ.

25. Ἐκτὸς τοῦ ἰδιάζοντος τοπικοῦ λεξιλογίου καὶ τῶν ιδιότυπων ἐκφράσεων τοῦ κειμένου τῆς Ἀποκαλύψεως, ἡ ὅλη ὕφή τοῦ περιεχομένου τῆς προσλαμβάνει τὸν χαρακτήρα τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ δράματος. Πᾶσαι δὲ αἱ σκηναὶ τοῦ δράματος τούτου ἔχουν ἀλληγορικὸν καὶ συμβολικὸν χρωματισμὸν τῶν μελλόντων νὰ συμβοῦν καθ' ὅλην τὴν διαδρομὴν τῆς ἱστορίας καὶ εἰς σύμπαντα τὸν κόσμον.

26. Πρβ. Μ.Α. Σιώτου, *Ἑλληνικὴ διανόησις καὶ Χριστιανικὴ πίστις* (Ἀθῆναι 1971) σ. 7-16. Ἡ ἀποδέσμευσις τῶν Ἀποστόλων Παύλου καὶ Ἰωάννου, ἀπὸ τὸν

ιουδαϊκὸν τρόπον τοῦ σκέπτεσθαι καὶ ἐκφράζεσθαι τῶν Ραββίνων, ἔγινεν ἐπὶ καθαρῶς ἑλληνικοῦ ἐδάφους διὰ τῆς ἐπ' αὐτῶν στενῆς συσχετίσεως τῶν ἀληθειῶν τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ πρὸς τὰς πνευματικὰς ἀνησυχίας τῆς ἑλληνικῆς διανοήσεως. Ἀκόμη δὲ περισσότερο διὰ τῆς ὀρθῆς διατυπώσεως τῆς προσωπικῆς διδαχῆς τῶν Ἀποστόλων τούτων. Ταύτην ἐξησφάλιζεν εἰς αὐτοὺς ἡ πλαστικότητα καὶ ὁ ἐννοιολογικὸς πλοῦτος τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης. Ἀμφότερα ταῦτα ἀπετέλεσαν τὴν πυξίδα τῆς Ἑλληνικῆς Ὁρθοδοξίας.

27. Βλ. G.Ch. Chassiotis, *L'introduction publique chez les Grecs depuis la prise de Constantinople par les Turcs jusqu'à nos jours* (Paris 1881).